1929 Ekonomik Buhranı

1929 Ekonomik bunalımı, diğer adıyla büyük depresyon, ekonomik sonuçları öncelikli olacak şekilde toplumsal ve siyasal sonuçları ile dünyanın karşılaştığı ilk büyük ekonomik krizdir. Kriz, 24 Ekim 1929 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nde başlamış ve kısa süre içerisinde gelişmiş diğer ülkeleri de etkilemiştir. Kriz II. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Tarihe "Kara Perşembe" olarak geçen kriz ile binlerce şirket ve bankalar iflas etmiş, borsa dibe vurmuştur. Borsanın çöküşü ile başlayan sürecin yarattığı kayıp yaklaşık -bugünün parası ile- 400 milyar dolardır. Borsadaki şirketlerin dörtte biri yok olmuştur. Borsadaki şirketlerin değer kaybına fiyatlardaki düşüş eşlik etmiştir. ABD'de yaşanan en şiddetli deflasyon vakası olan ekonomik bunalımın daralma aşamasında meydana gelen fiyat seviyesinde ve para miktarında % 30'lara varan düşüşler yaşanmıştır. Para ve üretimdeki %30'lara gerilemesi neticesinde, her dört kişiden biri işsiz hale gelmiştir.

1929 Buhranı'nın temelinde yapısal ve buna bağlı parasal ekonomik nedenler vardır. Örneğin şirketlerin mali durumlarındaki dengesizlik, bankaların işleyişindeki yapısal sıkıntılar, dış ödemelerde dengesizlik, para politikalarında altın standardında ısrar edilmesi 1929 ekonomik buhranının en önemli sebepleri arasındadır.

1929 Buhranının Yapısal Nedenleri: 1929 buhranının yapısal nedeni kapitalizmin işleyişi ile yakından ilişkilidir. Kapitalizmin tarihine bakıldığında üretim sürecinde, ürün yaşam süresi uzadıkça ihtiyaç duyulan sermaye de artmıştır. Ayrıca yatırımın geri dönülemez doğası, ortak bir toplumsal değerlemenin yapılmasına imkân veren sermaye piyasalarının, borsaların gelişmesine yol açmıştır. Aslında temelde riskleri kontrol etme çabası vardır. 20. Yüzyılın başlarında trenden otomobile, elektriğe, uçağa artan teknolojik gelişme devasa fordist üretim ciddi bir finans ihtiyacını beraberinde getirmiş, borsalar çok hızlı bir şekilde gelişmiştir. Borsalar gelişirken toplumun kültürel, ekonomik, siyasal birçok özelliğini de yansıtmıştır. Özellikle kısa vadeli borsa değerlerini tahmin etme çabası olan spekülasyon milli karakterlerden etkilenmiştir. Örneğin Londra borsası temkinli iken, New York borsası daha spekülatif bir yapı ağırlık kazanmıştır. Borsaların bir ölçüde hareketine neden olan, kısa vadeli büyük para kazanma çabası olarak görülen spekülasyon, üretim- kazanç- fiyat arasındaki ilişkilerin kopmasına, dev balonların oluşmasına, daha sonra bir çöküş fırtınası ile sermaye değerinin ve kazancının buharlaşmasına yol açabilmektedir.

Finans sektöründeki aracılık işlemleri, bunun için gerekli alt yapı, çalışanlara ödemeler, devletin aldığı vergi ve en önemlisi de Keynes'in ifadesi ile para sahiplerinin sinirlilik derecesi yani gelecekteki riskler ve bunun getirdiği prim faizi neredeyse sabitlemektedir. Bu ise yatırımların getirilerindeki dengesizlikle bir araya geldiğinde yetersiz yatırım hacmi veya yatırım hacmini korumak için tekeller ve balonlardan oluşan bir ekonomik düzenin oluşumuna yol açar. Özellikle kriz zamanlarında sermayenin getirisi borsalarda hızla düşerken risk artışı faizleri arttırdığı için mevcut ve gelecekteki yatırım düzeyi hızla kötüleşmekte ve sermaye birikimi durabilmektedir. Kapitalizmin dönemsel dalgalanma boyutu bu sürece dahil olduğunda kriz daha da derinleşebilmektedir. 1929 ekonomik buhranında da benzer bir süreç yaşanmıştır.

Klasik iktisatçıların işsizlik veya piyasadaki dengesizliklere karşı temel savunma hattı olan fiyat mekanizması veya diğer adı ile görünmez el özellikle sermaye piyasalarında ciddi ölçüde dengesizlik yaratma potansiyeline sahip olduğu için buhranın çözümünde yetersiz kalmıştır. Özellikle geleceğe yönelik beklentiler, bu beklentilerin borsa ve para piyasasında oluşturduğu yanlış veya denge dışı fiyatlar kolay kolay düzelmediği için yanlış fiyatlamanın genel olduğu bir piyasa mekanizmasında klasik iktisadın çözüm önerileri de ciddi bir kriz kaynağı veya kriz derinleştiricisi olabilmektedir. 1929 ekonomik buhranında da bu önermeler krizi derinleştirmiştir. Kriz döneminde artan işsizliğe karşı,

görünmez elin savunanların işsizliğe karşı ücretlerin düşmesi gerektiği önermesi modern ve çok mallı bir ekonomide felaketin adı olmuştur. Düşen ücretler emek talebini arttırmak bir yana, talepte meydana getirdiği düşüş ile beraber fiyatların daha hızlı düşmesine yol açmıştır. Düşen hızlı fiyatlar, emeğin reel ücretini arttırırken, kapitalistlerin kar beklentilerindeki kötüleşme, istihdamı veya yatırımı kötü yönde etkileyerek işsizliği besleyen bir girdap yaratmıştır.

Parasal Nedenler

Friedman ve Schwartz, parasal güçlerin Büyük Buhran'a neden olduğu görüşlerini desteklemek için tarihi kayıtları yeniden gözden geçirdiler ve 1920'lerin sonlarında ve 1930'ların başlarında FED (ABD Merkez Bankası) tarafından yapılan birçok hata tespit ettiler. Friedman ve Schwartz'a göre, bu politika hatalarının her biri, para arzındaki keskin düşüşlere de yansıdığı gibi, para politikasında istenmeyen bir sıkılaşmaya yol açtı. Friedman ve Schwartz, paranın ekonomi üzerindeki etkilerine ilişkin tarihsel kanıtlarından yararlanarak, FED eylemleri tarafından yaratılan para stokundaki düşüşlerin -veya eylemsizliklerin- daha sonra meydana gelen fiyatlar ve çıktıdaki düşüşleri yani depresyonun nedeni olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu yaklaşım bir ölçüde doğru olmakla beraber dünya finans sistemindeki değişimler de buhranda etkili olmuştur.

Depresyonun ortaya çıkışında en önemli neden olarak, zamanın uluslararası para sistemi olan uluslararası altın standardı gösterilir. Altın standardı, her katılımcı ülkenin kendi para birimini belirli bir miktar altın cinsinden tanımladığı bir para sistemidir. Her bir para biriminin değerinin altın cinsinden belirlenmesi, altın içeriğiyle belirlenen bir oranda sabitlendiği bir döviz kurları sistemini tanımlar. Altın standardını korumak için, merkez bankaları gerçek altını yasal kur üzerinden kâğıt para birimleri ile takas etme sözü vermektedir.

Altın sistemi hem istikrarsız hem de istikrasızlığı besleyen bir para sistemidir. Altın standardı uyarınca her bir para biriminin değerinin altın cinsinden sabitlenmiş olması, altın standart sistemindeki herhangi iki para birimi arasındaki değişim oranının da aynı şekilde sabitlendiğini ima eder. Herhangi bir sabit döviz kuru sisteminde olduğu gibi, yatırımcılar bir ülkenin para biriminin değerini yasal olarak belirlenen paritede tutma yeteneğinden şüphe duyarsa altın standardı spekülatif saldırıya maruz kalır. Bu saldırıların önlenebilmesi için etkin bir uluslararası para sistemine ve işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır. İngiltere'nin dünyaya hâkim olduğu, 17.-20 yy arasındaki dönemde, İngiltere merkez bankasının önderliğinde altın para sistemi dünyada işlemiştir. İngiltere, ortaya çıkan dengesizlikleri ve rezerv sıkıntılarını, merkez bankalarına ödünç vererek çözmüştür. Böylece altın standardı korunmuş ve sisteme güven devam etmiştir.

Savaştan önce, altın standardı yıkılmaz bir ideolojik kaleydi. Finansal yatırımcı, merkez bankalarının her koşulda paranın değerlerini koruyacağını inanırdı. Böyle bir inanç, paralara karşı spekülatif saldırıların karşısındaki en büyük engeldi. Ancak I. Dünya Savaşından sonra artan işsizlik ve ekonomik kriz altın standardının sorgulanmasına yol açmıştır. Ekonomik, politik ideolojik ortamda spekülatif atak karşısında merkez bankalarının para birimlerinin altın değerlerini korumaları zorlaşmaya başladı. Çünkü spekülatörler, her ne pahasına olursa olsun altın standardına bağlı kalmanın altında yatan taahhüdün önemli ölçüde zayıfladığını görmüşlerdir. Bu nedenle, spekülatif saldırıların başarıya ulaşma ve dolayısıyla meydana gelme olasılığı çok daha yüksek hale geldi. İngiltere ve ABD bile altın standardında paralarının değerini koruyamazken, küçük ülkelerin paralarının değerini istikrarlı tutabilmek için faizleri yükseltmekten başka çarelerinin olmaması 1929 krizini küresel hale getiren önemli bir etkendi.

Ayrıca I. Dünya savaşından sonra İngiltere'nin ekonomik hegemonyasını kaybetmesi ve ABD'nin dünya liderliğinin

şekillenmeye başlaması ile beraber, FED'in İngiltere merkez bankasının işlevini yerine getirmesi beklendi. FED ise ilk aşamada başarılı olamadı. Merkezi olmayan yapısı, deneyimsiz ve yerel odaklı liderliği ile yeni doğan FED için dünya parasal sistemine önderlik yapması, savaştan kalan nefret ve anlaşmazlıklar içinde zor bir görev idi. FED de 1920'lerin ve 1930'ların çoğu merkez bankası gibi uluslararası sistemin genel istikrarını desteklemek için çok az çaba harcadı ve bunun yerine kendi ülkelerindeki koşullara odaklandı. Bu değişmenin yarattığı en önemli değişiklik uluslararası yatırımcıların beklentilerinde meydana geldi.

1928 yılından itibaren doların değerini korumaya odaklanan FED, faizleri yükseltmeye başlamıştı. Ekonomide resesyon yükselirken, 24 Ekim 1929 da borsa çöktü. Yaklaşık 400 milyar dolarlık mali varlık değersizleşti. Gerek yabancı gerekse yerli yatırımcılar ellerindeki varlıklar altına çevirirken, bankacılık sistemi hızla sıkıştı. Ekonomide talep ciddi bir şekilde daraldı. Köklü merkez bankacılığı uygulaması, FED'in hem dolara yönelik spekülatif saldırıya, hem de yerel bankacılık paniklerine yanıt vermesini gerektiriyordu. Ancak FED, bankacılık sisteminin kötü durumunu görmezden gelmeye ve doları korumak için yalnızca altın rezervlerinin kaybını durdurmaya odaklanmaya karar verdi. FED, doları istikrara kavuşturmak için, döviz spekülatörlerinin daha yüksek bir getiri elde ederlerse dolar varlıklarını tasfiye etmek istemeyeceklerini düşünerek, faiz oranlarını bir kez daha keskin bir şekilde artırdı. Artan faiz ise toplam talebi ve üretimi çökertti.

Altın standardı kapsamında, para birimleri arasında sabit bir döviz kuru sağlama ihtiyacı, ülkeleri benzer para politikaları benimsemeye zorladı. Özellikle, sınırlı altın rezervine sahip bir merkez bankasının, yurt dışında faiz oranları artırılırken kendi faiz oranlarını yükseltmekten başka seçeneği kalmadı. Aksi takdirde, finansal yatırımcılar fonlarını getirinin daha yüksek olduğu ülkelere aktaracağı için altın rezervlerini hızla kaybedecekti. Dolayısıyla, FED 1928'de borsa spekülasyonuyla mücadele etmek için faiz oranlarını yükselttiğinde, diğer birçok ülkede de istemeden para politikasını sıkılaştırmaya zorladı. Yurtdışındaki bu sıkılaşma, ABD ekonomisine ve finansal sistemine geri dönen etkilerle küresel ekonomiyi zayıflattı.

Yayılma etkisini hızlandıran dünyadaki talebi daraltan unsurlardan biri de ABD tarife politikası idi. Haziran 1930'da Smoot-Hawley Yasası, yabancı tarımsal ithalatta zaten yüksek olan ABD tarifelerini yükseltti. Amaç, Buhran tarafından harap olmuş ABD'li çiftçileri desteklemekti. Bu ise gıda fiyatlarını yükseltti. Ayrıca diğer ülkeleri kendi tarifeleriyle misilleme yapmaya zorladı. Bu, küresel ticareti % 65 oranında düşürmeye zorladı. Aslında Smoot-Hawley yasası, ticaret korumacılığının küresel ekonomi için ne kadar tehlikeli olduğunu gösterdi.

Buhran sırasında ve onu izleyen yıllarda çoğu iktisatçı, parasal faktörlerin depresyonun önemli bir nedeni olmadığını iddia etmiştir. Örneğin, birçok iktisatçı, depresyonun önemli bir kısmında nominal faiz oranlarının sıfıra yakın olduğuna işaret ederek, para politikasının olabildiğince kolay olduğu, ancak ekonomiye hiçbir somut fayda sağlamadığı iddiasında bulundu. Bu iktisatçılara göre yatırım beklentileri kötü ve karamsar olduğu için para politikası somut bir fayda sağlamamıştır. Bu iddialarda doğruluk payı olmakla birlikte, buhranın temelinde yanlış ekonomi politikalarla beslenen yeni bir politik sürece hazırlık söz konusu idi.

Yatırımlardaki düşüş

1920'ler Newyork borsası ve diğer borsaların altın yıllarıdır. "Kükreyen 1920'ler", New York Borsasını olumlu yönde etkiledi. Hisse fiyatları görülmemiş boyutlara yükseldi. Dow Jones Sanayi Ortalaması, Ağustos 1921'de 63'ten, Eylül 1929'da altı kat artarak 381'e yükseldi. Bu yükselmenin ardında otomobil, telefon, gemi, uçak gibi teknolojik

gelişmeler önemli rol oynadı. Bireyler ve aileler zenginleşti. Hisse senedi ve tahvillere talep sürekli arttı. Yeni finansal aracı kurumlar, yatırım ortaklıkları kısacası finansal endüstrisi, sıradan insanların ödünç alınan fonlarla kurumsal hisse senetleri satın alma imkânını limitsizce arttırdı. Hatta dayanıklı eşyalarda bile taksitli kredi satış yöntemleri bu dönemde gelişti. Borsada açığa ve kredi alış ve satışlar önemli ölçüde arttı. Satın aldıkları hisse senetleri kredinin teminatı oldu. Borç alınan para hisse senedi piyasalarına aktı ve hisse senedi fiyatları yükseldi. Bugün borç kredi değer sarmalı olarak bildiğimiz spekülatif eğilim giderek kuvvetlendi. Spekülatörler, diğer yatırımcıların şirket kazançlarına bakılmaksızın fiyatlar yükseldikçe daha fazla ödeme yapacaklarını umarken, diğerleri modern ekonomistlerin "irrasyonel coşku" (diğer adıyla açgözlülük) dediği şeyde akıllarını kaybetti. Hatta dönemin saygın iktisatçısı İrwing Fischer "hisse senedi fiyatları kalıcı olarak yüksek bir plato gibi görünen bir düzeye ulaştı" diyerek köpük/balona destek verdi. Fiyat- kazanç oranının gerçek karlardan kopuk bir şekilde artması, beklentileri daha iyimser hale getirdi. 1920'lerde coşkulu bir şekilde gerçekleştirilen yatırımların getirilerinin beklenenden daha az olması, FED'in yüksek faizi politikası ile birleşince derin bir çöküşü başlatan borsa atağı gelmişti. Çöküş, borsaya doğrudan ve dolaylı olarak yatırım yapan bankaların varlıklarını kaybetmesi, süregelen durgunluğu karmaşıklaştırdı ve daha da büyüttü. Buhran birkaç ay içinde milyonlarca insanı hem zengin hem de orta sınıftan yoksullara düşürdü. Gerileme tüketici harcamalarını azalttı. Şirketler başka şirketlere de yatırım yaptı, çöküş daha da hızlandı ve derinleşti. Varlık değerleri düştükçe, borçlanma oranları yükseldiği için şirketler bankalardan da bu kadar kolay borç alamadı. Çoğu yatırımcı, devam eden belirsizlik nedeniyle ucuz fiyatlara rağmen Ekim'deki çöküşten sonra yatırım yapma konusunda çekingen davrandı. Yatırımdaki düşüş gelir düşüşüne, gelir düşüşü de tüketici harcamalarında düşüşe yol açmıştır. Bankalar bu belirsiz ortamda işletmelere veya birbirlerine borç vermek istemediler. Bu ise büyümeyi teşvik eden yeni projelerin durduğu anlamına geliyordu. Sonuç olarak, normal iş döngüsünde uzunca bir süre yeni bir yükseliş başlamadı. Bu nedenle de kriz derinleşti ve 2. Dünya Savaşının sonuna kadar sürdü.

1929 Buhranının Sonuçları

1929 buhranının en önemli sonuçlarından birisi uluslararası para sisteminin değişimidir. Paranın hem esnek hem evrensel, hem de zamanlar ötesi kompleks fonksiyonları ile ekonomik meta olmasının yanı sıra siyasi bir meta olduğu 1929 buhranında görüldü. Buhran sonrası tercih edilen para sistemi yeni ekonomik sistem olduğu kadar, yeni kurulacak olan siyasal sistemin de habercisidir. Para sisteminin altına bağlı olması, paranın değerinin korunmasında krizleri derinden etkileyen bir süreç olması sistemin değişiminde açık görünen yöndür. 1920-30 larda ve öncesinde dünyaya egemen olan altın para sistemi ve dış ticaretteki merkantilist politikaların, ülkelerin faiz düzeyini tam istihdamı sağlayacak yatırım düzeyinden uzak bir noktaya taşıyabileceği görülmüştür. Özellikle klasik iktisadın para miktarı ile enflasyon arasında çok katı bir ilişki kurması, kriz zamanlarında talep çöküşünü hızlandıran bir katalizör işlevi gördü. Paranın altına bağlı olması, ekonomik gelişme dolaşımdaki altın miktarını arttırmayı zorunlu kılmaktadır. Bu ise her zaman kolayca mümkün olmamaktadır. Altını arttırmanın yolu ya yeni altın maden kaynakları ya da dış ticarettir. 1920'lerde merkantilist politikalar altında dış dengeyi fazlayı çevirmek pek mümkün olmamıştır. Bu nedenle de 1929'daki kriz, II. Dünya Savaşı sonrasında yeni para sistemini zorunlu kılmıştır.

1929 Buhranından sonra denk bütçe sisteminden vazgeçildi. Denk bütçe krizlerde borçlanmaktan kaçınmak için kullanılan iktisat politikalarından biri idi. Bu anlayışta devlet bütçesi bir aile bütçesi gibi görülmekte, makro göstergeler mikro ölçekle kıyaslanmaktaydı. Bu ise borç alacak ilişkilerini karıştırıp, bütçeyi denkleştirilebileceği düşüncesini güçlendirmekte idi. Denk bütçe çabalarının kriz dönemlerinde çok yıkıcı olduğu 1929 buhranında deneyimlenmiş ve yavaş yavaş bu uygulamadan vazgeçilmeye başlanmıştır.

Dünya Buhranı'nın diğer bir etkisi devletin ekonomik yaşamdaki belirleyiciliğine yönelik zihniyet dönüşümüdür. 1929 buhranında, klasik liberal doktrinin şiarı olan "bırakınız yapsınlar" söylemi yerine devlet müdahalesi popüler hala gelmiştir. Klasik düşünceye ve onun değerlerine olan güven sarsılması bu dönüşümde etkili olmuştur. Örneğin Roosevelt'in başkan olduğu dönemde, insanların satın alma güçlerinin düşmesi ve talebin yetersiz olması nedeniyle New Deal olarak bilinen ekonomik politikalar hayata geçirilmiştir. Ülkede neredeyse bütün bankaların kapanması devletin ekonomik hayata müdahalesini bir anlamda zorunlu kılmıştır. Yeni çıkarılan kanunlar devletin müdahalesini kolaylaştırıyordu. Keynes'in ekonomik görüşlerinin genel olarak kabul gördüğü bu yeni dönemde, buhrandan çıkış yolu olarak devletin piyasaya müdahalesi gerekli görülmüştür.

Ekonomik anlamdaki bu zihni dönüşüm çok geçmeden politik yaşamı da dönüştürmeye başlamıştır. Liberal iktisadi düşüncenin etkisini kaybetmesi, politik alanda da kapitalizmin çöktüğü düşüncesini güçlendirmiştir. Bu ise bazı Avrupa ülkelerinde faşizmin güç kazanmasına neden olmuştur. Siyasi değişimler sonucunda Almanya, İtalya ve Japonya'da savaş yanlısı ve saldırgan partiler iktidarı elde etmiştir. Politik yaşamdaki bu değişim kısa süre içinde dünyada hızlı bir silahlanma yarışını ortaya çıkarmış ve kısa bir süre sonra İkinci Dünya Savaşı'nın koşulları şekillenmeye başlamıştır.

1929 Buhranının Türkiye'ye etkileri

Başarıya ulaşan Kurtuluş Savaşından sonra yeni Türk devleti, yeni bir rejim ile 29 Ekim 1923 yılında kurulmuştur. Yeni kurulan cumhuriyette Atatürk önderliğinde, çoğunlukla Fransız aydınlanmacılığına dayanan devrimlerle ve politikalarla Türk toplumu ciddi bir yapısal dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm sürecine herkes az veya çok destek olmuştur. Kurtuluş savaşının kazanılmasında başta asker olmak üzere, aydın, toprak sahibi ve bilhassa halkın desteği belirleyici olmuştur. Toplumun büyük kesiminde destek gören bağımsızlık savaşı sonucu ortaya çıkan yeni devletin yeni hedefi tam bağımsızlıkta önemli olan diğer adımları gerçekleştirmekti. Osmanlı'dan itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşme çabalarına büyük hız verilmiş, eksik olan ve de imkânsızlıklar nedeniyle çok da istenilen düzeye getirilemeyen alanlarda modernleşmeye yönelik girişimlerde bulunulmuştur.

Yeni ulus devletinin tam bağımsızlığında ekonomi kritik öneme sahip idi. Ekonomik bağımsızlık için sanayide, tarımda ve ticari yaşamda üretim yapabilen emek ve bilhassa burjuva sınıfına ihtiyaç duyulmaktaydı. Yeni cumhuriyette emek ve sermayenin kısıtlılığına ek olarak ekonomik altyapı yetersiz ve gelişmemişti. Bu amaçla ilk olarak Cumhuriyetin ekonomik rotasını belirlemek için Birinci Türkiye İktisat Kongresi, 17 Şubat–4 Mart 1923'te İzmir'de toplandı. Sanayinin teşvik edilmesi, üreticinin, ihracat ticaretinin, işçinin korunması ve demiryollarının genişletilmesi doğrultusunda ana isteklerin toplandığı kongre, yeni Türkiye'nin 1931'lere kadar sürecek döneminin iktisat politikasını büyük ölçüde oluşturmuş ye yönlendirmiştir. Bu yönlendirmede liberal unsurlar ağır basmış, devletin genellikle bizzat yapması değil, devletin her alanda ekonomiyi, özellikle sanayide desteklemesi istenmiştir. Bu çerçevede devlet yeterli özel sermayenin olmadığı Türk ekonomisinde alt yapı yatırımları ile özel sektörü destekleyecek yatırımlar gerçekleştirmiştir.

Her ne kadar kongre neticesinde liberal eğilim ağırlığını hissettirse de, Osmanlı'nın Düyûn-u Umumi deneyimi hala hafızalarda canlılığını korumaktadır. Bu yüzden de ekonomik bağımsızlığın, siyasi bağımsızlığın temeli olduğu düşüncesi ile bütçe açıkları ve enflasyondan ekonomiyi korunmaya çalışmışlardır. İlk dönemlerde sıkı para politikası, denk bütçe, korumacı bir dış ticaret politikası izlenmiştir. Ayrıca Lozan Antlaşması gereğince 1929'a kadar Osmanlı gümrük rejimi ve tarifeleri devam etmiştir. Ancak 12 milyon nüfuslu ülkede kıt olan emek ve sermaye iken, bol olan üretim faktörü ise toprak idi. Osmanlı'dan devralınan ekonomik yapı istikrarın çok zor olduğu, kırılgan, zayıf, dışa

bağımlı idi.

1920'lerde artan buğday fiyatları ve ihraç mallarının fiyatları ekonominin büyümesine önemli katkı yapmıştır. 1920'lerde Türk ekonomisinin ağırlıklı sektörü tarım idi. Temel ihracat yapısı buğday, tütün, fındık, üzümden oluşuyordu. Sanayi girdilerinin ithalatında ve Osmanlı borçlarının ödenmesinde ihracat çok önemliydi. Bunun yanında Türk ekonomisinde demir -çelik, bir çok ekipman, şeker, bez, kumaş gibi tüketim malları dışarından ithal edilmekte idi. 1920'lerde artan toprak ekimi, makineleşme ve gübrelemedeki artış, demiryolu ile piyasaların birbirine bağlanması ekonomik büyümeyi %10lara taşımıştır. 1929 ekonomik buhranı öncesi Türkiye'nin ekonomik tablosu iyileşmeye başlamış, bazı yabancı yatırımların sözünü almış ve üretimde artış bekleniyordu. Ancak Türkiye buhrandan, gelişmiş batılı ülkeler kadar olmasa da, olumsuz etkilenmiştir. 1929 ekonomik krizinin Türkiye'yi etkilemesinin temel nedeni ülkenin istikrarsız tarımsal üretimin egemen olduğu tipik bir azgelişmiş ülke olmasıdır.

1929 buhranı bütün dünyada hammadde ve mal fiyatlarında dramatik düşüşlere neden olmuştur. Düşen tarım ürünlerinin fiyatları (özellikle pamuk, tütün, fındık ve incir) ticaret hadlerini olumsuz etkilemiştir. Sanayi ve tarım ürünleri fiyatlarının oranı olarak ifade edilen ticaret hadlerindeki olumsuz etki sadece tarımsal gelirleri değil, tarım ağırlıklı Türk ekonomisindeki diğer sektörleri de olumsuz yönde etkilemiştir. 1929 buhranı ile beraber TL ciddi ölçüde değer kaybetmiştir. Yüksek olan ithalat talebi, gümrük tariflerinin olmaması ve Osmanlı dış borçları TL'nin değer kaybı ile birleşince hem nihai mallarda hem girdi fiyatlarında artış kaçınılmaz olmuştur. Artan fiyatlar, yüksek enflasyona yol açmış ve hayat pahalılığı önemli ölçüde refahı olumsuz etkilemiştir.

İç ve dış ticaret hadlerinin bozulması, azalan vergiler ile bütçe imkânlarının daralması hükümetin ekonomiyi müdahale etme imkânlarını önemli ölçüde sınırlandırmıştır. 1929 yılında 220 TL olan bütçenin, 1935'lerde -buhranın ortalarında- 160 milyon TL kadar küçülmesi, birçok transfer ve yatırım harcamasının yapılanması halk arasında da ciddi rahatsızlık ve huzursuzluk kaynağı olmuştur. Dönemin İstanbul liman işletmeleri müdürü olan Ahmet Hamdi Başar'ın Atatürk ile çıktığı yurt gezisindeki gözlemlerini aktardığı *Gazi Bana Kızmış* adlı bibliyografyasında ülkenin kötü koşulları anlatılmaktadır. Bozulan iç ve dış ticaret hadleri, artan faizler karşısında yeni rejime karşı ciddi bir muhalefet ortaya çıkartmıştır. Hatta Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin kısa süreli olmasının bir nedeni olarak 1929 buhranının Türkiye'ye yansıması gösterilir. Köylünün sıkıntılı hayatını bizzat gören Atatürk, krizden çıkmak için devletçilik ilkesini ekonomik kalkınma ve büyüme için başlatmaya karar vermiştir.

Ekonomik buhranın olumsuz etkilerini hafifletebilmek için liberal iktisadi görüş yerini devletçiliğe bırakmıştır. Yeni dönemle birlikte Türk ekonomisinde devletin ekonomik yaşamdaki ağırlığı artmaya başlamıştır. Yine buhranla birlikte ekonomiyi sağlam temellere oturtabilmek ve sanayileşmeye hız kazandırmak için kalkınma planı hazırlanmıştır. Ekonomik açıdan başlayan devletçilik, siyasal açıdan da bürokrasinin güçlenmesine ve devletin merkezi rolünün artmasına sebep olmuştur. Lozan Antlaşması'nın gümrük duvarlarının savaş öncesi düzeyinde tutulmasına ilişkin maddesinin yürürlük süresinin sona ermesi ile buhranın koşullarının ağırlığını hissettirmeye başlaması devletçiliği güçlendirmiştir. Türk sanayinde ham madde ihtiyacı, sermaye yetersizliği, uygun kredi bulamama, yeterli verginin toplanamaması, bu dönemde fazlasıyla hissedilmiştir. Bu amaçla Birinci Sanayi Kongresi düzenlenmiş ve sonrasında hükümetin hazırlamış olduğu 21 Mayıs 1930 tarihli ekonomik program meclise sunulmuştur. Kabul edilen program devletçilik ilkesinin de kabul edildiğinin ilk somut kanıtıdır. Artık devlet gerekli durumlarda ekonomiye müdahale edecekti.

Devletin ekonomik krizlere karşı kullanabileceği araçlara ihtiyaç duyması bir merkez bankasını gerekli kılmıştır. Yeni

kurulun Türk devletinin bir merkez bankasının bulunmaması finansal piyasaların birkaç yabancı banka tarafından spekülatif bir şekilde düzenlenmesine neden olmuş, toplanılan sınırlı mevduat çok yüksek faizle piyasaya dolaşıma dahil edilmiştir. Bu ise faizleri arttırmıştır. Faizlerdeki artış mevcut tarımsal üretimi ve girdilerini (mazot, gübre, tohum) finansmanını zorlaştırmıştır. Bu nedenle de 30 Haziran 1930 tarihinde 1715 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur. Kısa bir süre sonra Merkez bankası (Ocak 1932) döviz işlemlerine başlanmıştır.

1929 krizinin Türkiye üzerine yaptığı olumsuz etkileri azaltmada dış ticaret açığının kapatılması veya azaltılması önem arz ediyordu. Osmanlı'nın borçlarının ödenmeye başlanması, değeri düşen paraya yeniden istikrar kazandırılması için gündeme gelmiştir. İthalatın azaltılarak bu açığın kapatılmasının yolu da ithalatla karşılanan tüketimi kısıtlamak, yeli malı kullanımına yönelmekte görülmüştür.

1929 ekonomik buhranının Türkiye'ye olan etkisi diğer gelişmiş ülkelerdeki kadar yıkıcı olmamıştır. Bu hususta Türkiye'nin yeni kurulan bir devlet olarak sanayisinin ve finans sektörünün zayıf ve sınırlı olması, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine bütünleşme seviyesinin nisbi düşüklüğü etkilidir. Ancak yine de ekonomide deflasyonist etki görülmüş, 1980'lere kadar görülecek karma ekonomik yapıda devletçiliğin ağır bastığı yeni bir dönemin açılmasına neden olmuştur. Bu dönemde merkez bankası, sanayi teşvik kanunu, yeni bir gümrük rejimi ile Türk birikim modeli kendine özgü kurumları da kazanmıştır.

Özlem KIRLI BAYDUR-Cem Mehmet BAYDUR

KAYNAKÇA

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908–2005**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Başar, Ahmet Hamdi, **Gazi Bana Çok Kızmış – Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları 1, (Murat Koraltürk),** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'de Liberalizm (1860–1990),** İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

Çolak, Ömer Faruk, "Genel Teori'nin 75. Yılında Keynes'in İktisadı Yine Gündemde", http://www.iktisatvetoplum.com/wp-content/uploads/2017/10/omer-faruk-colak-5.pdf

Friedman, Milton, Schwartz Anna, **A Monetary History of the United States,** Princeton University Press, Princeton, 1963.

Hobsbawn, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı** (çev.Yavuz Alogan)., Everest Yayınları, İstanbul, 2008.

Kazgan, Gülten, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) "Ekonomi Politik" Açısından Bir İrdeleme,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Kepenek Yakup, Yentürk Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Keyder, Çağlar, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

Keynes, John Maynard, **İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi**, (Çev. A. Baltacıgil), İstanbul Fakülteler Matbaa, İstanbul, 1969.

Marshall, Alfred, **Principles of Economics**, Macmillan and Co, London, 1890.

Pamuk, Şevket, **Turkey’s Response to the Great Depression in Comparative Perspective, 1929-1939,** Robert Schuman Centre for Advanced Studies, EUI Working Paper RSC No. 2000/21, İtalya, 2000.

Tekeli, İlhan–İlkin, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.

Tezel, Y. Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994

Ülken, Yüksel, “Atatürk Döneminde İktisadi Arayışlar- Eylemler- Olaylar” https://cdn.istanbul.edu.tr, ss.13-25.

08/05/2024 tarihinde https://www.ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1929-ekonomik-buhrani/?pdf=3251 adresinden erişilmiştir